

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Світлана Бородіца, доцент (Тернопіль)

ББК 83.3 (4Укр) УДК 82-312.1

Жанрові особливості романної прози Семена Ордівського

У статті розглядається жанрова своєрідність історико-пригодницької трилогії Семена Ордівського («Багрянний хрест», «Срібний череп», «Чорна ігуменя»), її поетика та історіософська концепція, окреслюється творча індивідуальність митця, характер його модерністських шукань у жанрі сенсаційного роману.

Ключові слова: жанр, історична проза, історіософія, модернізм, неоромантизм, сенсаційний роман.

Svitlana Boroditsa Genre peculiarities of novels by Semen Ordivsky

This article deals with the genre peculiarities of historic adventure trilogy by Semen Ordivsky («Bagryanyy hrest», «Sribny cherep», «Chorna igumenya»), its poetics and historyosophic concept, artistic individuality of the artist, character of his modernistic serchings in the sensation novel genre.

Key words: genre, historical prose, historyosophy, modernism, sensation novel.

Сучасна літературознавча наука визначає роман, як «метанаратив, для якого характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість на фабульному та сюжетному рівнях розвитку конфліктних ліній, ускладнений хронотоп, поліфонічна, часто уповільнена розповідь, супроводжувана художнім висвітленням актуальних проблем зовнішнього та внутрішнього світу» [Літературознавча енциклопедія 2007: 342], найбільш поширений у XVIII – XX ст. епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, складний за будовою прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів» [Літературознавчий словник 1997: 604]. Вона виділяє різноманітні типи роману: автобіографічний, біографічний, готичний, детективний, історичний, крутійський, науково-фантастичний,

пригодницький, соціально-побутовий, тенденційний, роман у віршах, фантастичний, роман-щоденник. При їх формуванні спостерігається процес взаємопроникнення і змішування, що сприяє «динамічності» жанру, тобто межі жанрових різновидів стають умовними.

Інтенсивні еволюційні процеси в жанровій формі західноукраїнського роману 30 – 40-х рр. ХХ ст. сприяли появі різноманітних модифікацій романного інваріанту, в яких письменники намагалися дати узагальнене зображення історичного, політичного, соціального життя народу, його ментальності та психології, знайти самобутній шлях до національного широкомасштабного роману. Тому у 30-ті роки ХХ ст. в літературному дискурсі Західної України відбувається кардинальне переосмислення національного минулого: утвердилися його моделі, що по-новому інтерпретували козацьку тему. На першому плані – своєрідне трактування дихотомії «козацька еліта – чернь», своєрідність якого полягає у відмінному від східноукраїнського роману розуміння козацтва не тільки як захисників народу, а що важливо – будівничих держави [Див: Андрусів 1996]. Про це свідчать твори В.Будзиновського, О.Кобилянської, Б.Лепкого, А.Чайковського та ін. На протиставленні козацької еліти і черні будується сюжет історико-пригодницької трилогії Семена Ордівського (псевдонім Г. Лужницького) – «Багряний хрест» (1937), «Срібний череп» (1938), «Чорна ігуменя» (1939). Письменник «перший в українському письменстві верстає шлях українській сенсаційно-історичній повісті» [Ордівський 1994: 88], – зазначається у передмові до видання 1938 року. «Літературознавчий словник-довідник» подає таке визначення сенсаційного роману: «Різновидом роману пригодницького можна вважати роман сенсаційний, у сюжеті якого є подія або повідомлення, що справляють сильне враження. Одним із засновників українського роману пригодницького з елементами сенсації був Г.Лужницький, автор книг «Кімната з одним входом» (1930), «Гало, гало, напад на банк» (1935) та ін.» [Літературознавчий словник 1997: 610].

С.Ордівський творив незвичні нарративні структури, що вело до виникнення нового жанрового різновиду та оновлення художньої форми. Трилогія письменника характеризується

наявністю повного набору мотивів, ситуацій, елементів, властивих традиційному пригодницькому роману. Та все ж «повість Ордівського закросна на ширшу скалю» [Ордівський 1994: 173]. Звернувшись до невідомих історичних епізодів з часів Хмельниччини та похмельницької доби, автор органічно поєднав елементи лицарської романтики, реалістичний колорит далекого XVII ст., поетику символізму, вигранену в «Логосі» (Львів, 1922 – 1931).

У вмінні будувати захоплюючий і напружений сюжет С.Ордівський ішов за національною традицією історичного роману, витвореною Є.Гребінкою, М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Старицьким, І. Франком, що поєднала історичну хроніку, епічні картини народного життя і незвичайні пригодницькі події. Водночас він критично засвоював модерністські елементи західноєвропейського історичного роману й досягнення В. Скотта, О. Дюма-батька, Г.Сенкевича, Б. Пруса та ін. У результаті їх глибокого переосмислення і трансформації С.Ордівський окреслив власну історіософську концепцію, реалізувавши її у «сенсаційній» трилогії. Письменник по-іншому підійшов до історичних подій, наголосивши, що історія – це не лише факти і події, а й невідоме, таємне, приховане: «Хоч усе було приготоване, все було готове – щось сталося, і наступила невдача. І те власне «щось» є для Ордівського матеріалом для повіст Він старається повести читача в нетрі історії, він старається показати читачеві ці таємні ходи великих подій, таємні ходи геройських змагань» [Ордівський 1994:88].

Композиційною домінантою творів С. Ордівського є бінарна опозиція – протиставлення двох світів: українсько-козацького і російсько-московського, що розпадається на підрядні: своє-чуже, національна самосвідомість-національна зрада, вірність-відступництво, держава-колонія. У першій частині історичної трилогії – «Багряний хрест» (1937) – вже у зав'язці утверджується ця дихотомія (в монолозі Богдана Хмельницького), яка в міру розгортання сюжетної канви поглиблюється, конкретизується, набуває концептуального характеру. Прагнучи піднести повновартість національного себеусвідомлення, автор будує власну історіософську модель, що ґрунтується на національних засадах політичних теорій Д.Донцова, В.Липинського, М.Міхновського:

державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом.

Час і місце трилогії С.Ордівського визначені авторським задумом – показати приховані механізми творення державницької політики Б. Хмельницького в умовах наростаючого поневолення. «Чорнокирейники» на чолі з командуючим Прокопом Верещакою, князями Степаном Четвертинським і Юрком Пузиною перебувають у непримиренній опозиції до князя Куракіна, полковника Карпова і Болконова, з одного боку, і полковника Мартина Пушкара та черні, яку він очолив, – з іншого. Атмосфера непослідовності і невпевненості, що панувала в таборі Пушкаря, підступність задумів московських агентів творили фон, на якому письменник утверджував цільність натур Верещаки, Четвертинського і Пузини, їх благородство, вірність один одному і меті. Високоморальний, розумний, сміливий лицар, величезна сила якого криється у самовідданому служінні ідеалу, – така романтична формула характеру, окреслена С.Ордівським у трилогії.

Масштабність історичних зламів і зрушень початку ХХ ст., глибоко закорінена в західноукраїнській літературній традиції «лірична романтика» визначили риси романтичного світовідчуття та ознаки неоромантичної поетики (ідеал суспільно активної людини, ліричність, актуалізація сфери підсвідомих порухів і душевних переживань, драматизм і т. д.) в індивідуальному стилі С.Ордівського, чим був близький письменникам старшого покоління – Ользі Кобилянській та Богдану Лепкому.

У «Багряному хресті» і «Срібному черепі» центральною постаттю, що консолідувала «чорних духів» і стримувала загарбницькі апетити ворога, є Богдан Хмельницький, незважаючи на те, що життя поступово залишає його. Автор уникає прямих характеристик стану гетьмана, переадресовуючи їх іншим персонажам і самому Хмельницькому. Такий прийом дозволяє подати об'єктивну картину дійсності, глибоку і вичерпну, внаслідок перетину всіх фрагментів тексту: розмов героїв, самоаналізу, портрету й дослідження внутрішнього стану хворого гетьмана. Під час гетьманського суду над осаулом Тимошем Носачем, який підозрювався у вбивстві Торговицького, «гетьман важко дихав. Червоний, останній відблиск заходячого сонця відбивався в його втомлених, набіглих кров'ю очах» [Ордівський

1994: 78]. Ця сцена проникнута глибоким трагізмом, гострим відчуттям наближення невблаганного кінця. Відчай посилюється драматичною структурою цього епізоду: письменник лаконічний, але в такій лаконічності дивовижна зримість того, що відбувається.

У художньому дискурсі «Чорної ігумені» всеоб'єднуючим стрижнем стає образ Івана Виговського, що перебуває у напруженій опозиції до черні (розбив дейнеків Пушкаря під Полтавою) і до царських прислужників (суперечка гетьмана з послом Скуратовим, невдала спроба вбивства Виговського). С.Ордівський сповідує культ сили – духовної, фізичної, економічної, оскільки вона – квінтесенція успіху. Романтизована формула позитивного характеру в трилогії будується на домінанті – понятті сили, яка криється в самовідданому служінні ідеалу.

Трилогія написана за канонами історико-пригодницького роману з безліччю незвичайних подій, ускладнених їх несподіваними поворотами (вбивство Торговицького, таємна місія сотниківни Оксани, перипетії у корчмі «Під сивою кобилою», смерть князя Четвертинського, викрадення Верещаки, таємниця «чорної ігумені» та ін.) У її структурі вагоме місце займають мотиви викрадення і переслідування. Напружену фабульну лінію творять кілька сюжетних планів, які розгортаються паралельно, але в кінці твору обов'язково перетинаються, розкриваючи усі таємниці, непорозуміння, розставляючи все на свої місця.

У сюжетно-композиційній організації твору важливого значення набувають не дуже розлогі психологічно-настроєві пейзажі, які є розгорнутими образами – асоціаціями: «У далі степ зливався з небом, і не було краю ні небові, ні степу. Щось тужливе, сумне, вічно незаспокоєне й завжди спрагнене заволодило цією землею. Щось таке, на описання якого немає слів» [Ордівський 1994: 167].

Пейзаж у С.Ордівського – лірична картина напруженої думки, де кольори набувають глибокого додаткового змісту. Семантика кольорів у письменника зумовлена семантикою думок, почуттів, переживань і найповніше виявляється в контексті всієї художньої системи митця. Виразно в трилогії наявний кольоровий комплекс «червоний – срібний – чорний» який презентує назви повістей: «Багряний хрест», «Срібний череп», «Чорна ігуменя». «Кольорову» антитезу *червоне / чорне* розбавляє срібна барва. Для

колеристичної символіки С.Ордівського характерна багатозначність, насамперед, для чорної фарби, яка домінує у творі. Чорний колір об'єктивно є негативним, але в авторському тексті цей кольоровий образ несе найрізноманітніші навантаження: чорна жінка, чорний отвір пістолів – смерть, чорна ігуменя – помста, відданість, самопожертва, чорна кирея – таємниця, мужність, служіння ідеї, розум і розважливність. Символічний «колеристичний розгин» поняття «чернь» автор подає через глибокі роздуми Прокопа Верешаки: «...я зву чернь непослух, бунт, бажання влади, взаємне негодування, брак віри у своїх...» [Ордівський 1994: 166]. Через холодні й чорні відтінки загального фону трилогії, які утверджують важливе політичне становище, загрози втрати державності, суверенності, поступове поневолення, впевнено пробивається срібний колір – уособлення вищих прагнень людини, вірності народу й країні, впевненості в правильності обраного шляху, а з іншого боку – холодної розважливості, гострого розуму і яскравої цілісної особистості. Червона фарба у палітрі набуває кольорових модифікацій, емоційно-психологічних відтінків: багрянний – символ крові, людського безсмертя, любові, життя; рябий – зради, відступництва, небуття. Заглиблена кольорова контрастність, де чорне тло зазнає трансформації від барв яскравих, життєстверджуючих, увиразнює картину боротьби лицарів-патріотів за волю й Україну проти їх внутрішніх і зовнішніх ворогів, символізуючи боротьбу людини за вічність із тьмою небуття.

Намагання С.Ордівського поєднати психологізм із напруженою інтригою, з пригодницьким сюжетом, динамічність, прийоми авантюристичності з глибокою метафоричністю белетризували історичне тло, на якому розгорталася державницька ідея, окреслили формальний діапазон нового жанрового різновиду історико-пригодницького роману – сенсаційного, творцем якого став С.Ордівський.

Література: Андрусів 1996: Андрусів С. Проблема національної ідентичності: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора філолог. наук. – Київ, 1996. – 32 с.; *Літературознавча енциклопедія 2007*: Літературознавча енциклопедія: У 2 томах. Т. 2. / Авт. – уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.; *Літературознавчий словник 1997*: Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І.

Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с. (Nota bene); *Ордівський 1994*: Ордівський С. Чорна ігуменя. Історико-пригодницькі повісті / С. Ордівський. – Львів: Червона калина, 1994. – 412 с.

Бородица С. Жанровые особенности романной прозы Семёна Ордивского.

В статье рассматривается жанровое своеобразие историко-приключенческой трилогии Семёна Ордивского (“Багряный крест”, “Серебряный череп”, “Черная игуменя”), его поэтика и историософская концепция, очерчивается творческая индивидуальность художника, характер его модернистских исканий в жанре сенсационного романа.

Ключевые слова: жанр, историческая проза, историософия, модернизм, неоромантизм, сенсационный роман.

Ігор Васишин, доц. (Львів)

УДК 821.161.2-13

ББК 83.3 Укр

Художньо-філософські візії епохи в поемі Юрія Клена «Попіл імперій»

У статті розглянуто екзистенційні особливості поеми «Попіл імперій» Юрія Клена, проаналізовано художньо-філософські візії епохи, виділено провідні мотиви, що визначають екзистенційно-філософську основу твору.

Ключові слова: візії епохи, «межова» ситуація, екзистенційні мотиви, апокаліптика, історіософські концепти.

The article deals with existential features of the poem «Ashes of Empires» Yuriya Klana, analyzed artistic and philosophical vision of the epoch, pointing the main motives that make existential-philosophical base of the poem.

Key words: vision of the epoch, situation of «borders», existential motives, apocalypics, historiosophical concepts.

XX століття з його глобальними кризами, катастрофами і війнами спричинило розвиток літератури з акцентом на індивідуальному самовираженні людини, її бутті-у-світі, торкнувшись і світоглядної, і психологічної сфер, зосередившись